Osmanlı'da İtikadi Alanda Aykırı Bir Düşünce : Şeyh İsmail Maşuki

Mahmut AY

İsmail Maşukî Bayrami Melamileri tarikatı şeyhlerinden Aksaraylı pir Ali'nin oğludur. "Oğlan Şeyh veya Çelebi" isimleriyle de bilinir. H. 914/M.1508 tarihinde doğmuştur. Genç yaşında İstanbul'a gelerek Beyazıt ve Ayasofya camilerinde vaaz vermeye başlamış, Kur'an ayetleriyle ilgili tefsirlerde bulunmuş, aydınlatıcı toplantılara katılmış, halktan ve askeri kesimden birçok insanı kendisine bağlamıştı. Şeyh'in düşünceleri halk arasında farklı anlamalara neden olmuş ve bir takım karışıklıklara sebebiyet vermiştir. H.935/M. 1529 tarihinde yargılanmış ve dönemin şeyhülislamı Kemalpaşazade'nin vermiş olduğu fetva gereğince idam edilmiştir.[1]

Melamilikle ilgili birçok temel bilgiyi içeren Sarı Abdullah Efendi'nin Semeratu'l-Fuad adlı eserinde, İsmali Maşuki ile ilgili ilginç bir bilgi söz konusudur. Eserde anlatıldığına göre İsmali Maşuki on dokuz yaşında ikenbabası Pir Ali Aksarayi'nin dostlarından biri İsmail adına bir davet düzenler. Bu davette İsmail'e büyük bir teveccüh gösterildiği görülür. İstanbul'a geldiğinde ise, halk büyük bir izdihamla onu ziyaret eder. Bu büyük ilgiyi haber alan Kanuni Sultan Süleyman ona şu haberi gönderir: "Size suikast yapılması ihtimali söz konusudur, sizin için Aksaray'a dönmek daha iyidir." Bununla birlikte çevresinde bulunan dostlarından bazıları da onun Aksaray'a dönmesini tavsiye eder. Fakat Şeyh Maşuki onlara şu cevabı verir: "Benim için son, önceden takdir edilmiştir. Alnıma ne yazılmışsa o olur. Ben günün birinde kanımın döküleceğini zaten biliyordum. Bunun müjdesi bana çoktan verilmiştir".[2]

Şeyh'in Yargılanmasına ve İdam Edilmesine Neden Olan Görüş ve Düşünceler:

Şeyh Maşuki, İstanbul Kadılığı tarafından yargılanırken bazı tanıklar ifadelerinde onun, çeşitli yer ve zamanlarda yaptığı konuşmalarında; "imanın ezelidir", "İnsan kadimdir.", "İnsan, insan olduktan sonra ona hiçbir şey haram değildir.", "Şeriat'ın haram dedikleri helaldir."[3] dediği ifade edilmiştir. O'nun bu tarz ifadelerine Derviş Muhammed bin Abdul Gani ve Muhiddin adlı şahısların tanıklık ettiği söylenmiştir.[4]

Ölümden Sonraki Hayat ile ilgili Görüş ve Düşünceleri:

Şeyh'in ölümden sonraki hayatta ceza yada mükafat olgularını kabul etmediği, cennet ve cehenneme, kabir azabına, ahirette sorgulama ve hesaba çekilmeye karşı çıktığı bildirilmiştir. Bu konulardaki konuşmalarına Hacı Tarak adlı kişinin tanıklık ettiği söylenmiştir. Şeyh, namaz kılanlar için; "Cenneti görmek için namaz kılıyorsunuz, cennet dediğinize biz merkebimizi bile bağlamayız" dediği ifade edilmiştir.[5]

İbadetler Konusundaki Görüş ve Düşünceleri:

Kendisini ziyarete gelen insanlara imamla iki rekat namaz kıldırdıktan sonra kalanını yasakladığı; "Velilerin arkasında iki rekat namaz kılmak yeterlidir" diyerek, namaz kılanlara engel olduğu ifade edilmektedir. Bu tür

1. Atai, Nevizade, Zeyl-i Şakaik, Tabhane-i Amire, İstanbul, 1268; Akşin, Sina Osmanlı Devleti, 1300-1600, II/166.
2. Sarı Adullah Efendi, Semeratu'l-Fuad, 272-273; Gölpınarlı, Melamilik ve Melamiler, 48 v.d.
3. Şeriyye Sicili, 4/2 nolu yazma, 35; Akşin, Osmanlı Devleti, II/166.
4. Şeriyye Sicili, 4/2 nolu yazma, 35; Akşin, age, II/166.
5. Şeriyye Sicili, 4/2 nolu yazma, 35; Akşin, age, II/166.

konuşmalarına Hasan bin Abdullah adlı kişinin tanıklık ettiği bildirilmiştir. Şeyh'in, oruç ve zekat; "Yezid'e cürüm içindir", "İnanmış bir kişi için yılda iki bayram namazı yeterlidir. Diğer ameller halktan avamı meşgul etmek için ve birbirleriyle uğraşmalarını önlemek amacıyla ortaya konmuştur" dediğini belirtmiştir.[6]

Ruh Konusunda Görüş ve Düşünceleri:

"Ruh ölmez, bir bedenden diğerine geçer. Erkek ve kadının birleşmesinden olan çocuğu, bu suretle insanın kendisi yaratmış olduğu halde, onun bu olayı,kendisi dışında Allah'a mal etmesi yanlış bir inançtır. Aslında her kişi Tanrı'dır. Her suretle gözüken O'dur" dediği, bu ifadelerine de Muhiddin adlı kimsenin tanıklığı ettiği[7] ifade edilmiştir.

Şeyh İsmail Maşuki tarikatına mensub olan Şeyh İbrahim (1015/1666), "Kaside-i Dil-i Dana" adlı eserinde Maşuki'nin ruh göçü (tenasüh), panteizm ve Allah'lık iddiası ile ilgili görüş ve düşüncelerini açıklamaktadır. Şeyh İbrahim, Maşuki'nin halifesi Şeyh Sarban Ahmed'den naklen; Maşuki'nin görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir.

"Halikat meşrıkı şems hüviyyet pirim İsmail
Ki Oğlan Şeyh demek ile namı olmuştur. Cihan-aran
Ben ol İsmail'e meydana kurban olmağa geldim.
Bu süret-i hilkatin hal eyledim cismim olur ifna
Yine bir dahi geldikte okurlar ismim İbrahim
Cihandan yine Oğlan Şeyhliğiyle olurum imla
Nice kerre bu tabiri buyurdu Şeyhim İsmail
Alaeddin, Hüsameddin bu sırra dedi Saddakna.[8]

Bu ifadelerle, Şeyh'in ruh göçüne (tenasüh) inanmakta olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

İsmail Maşuki'nin panteizm ile ilgili görüşlerini Şeyh İbrahim, Maşuki'nin halifesinden şöyle nakletmektedir.

Bu sözlerden murad, ol kim bilesin Hak ne, Sen ne,
Sözün hak bil, özün hak bil, özünden gayrı yok kata
Enel Hak dediğin sensin, hakikat, ey kerem bahşa
Hakikatı cem'in esmama, tenzih olurum zatım
Veli zahirde Abdullah olurum Cemi-i esman,
Zuhurumdan her ismim zatıma mir'at-ı mezhardır,
Vüzucumda kemale itdim, Abdullahı isticla,
Bu sırdır, sır-ı sırullah, bu sırra vakıf Abudullah
Bu sırra olsa kim olsa Agah, ayağı tozudur kimya
Benim Allah'lığım abdiyetim ile olur zahir..."[9]

Şeyh İsmail Maşuki'nin görüşleri ve mensup olduğu tarikatın temel düşünceleri, Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetvalarına da konu olmuştur. Bu konuda Ebussuud Efendi fetvalarında şu bilgilere yer verilir: "Soru: Suçlu olduğundan dolayı öldürülen Oğlan Şeyh (Şeyh Maşuki) dedikleri kişi zulmen öldürüldü, diyen kimseye ne yapmak gerekir?

Cevap: Onun mezhebinden ise öldürülür."[10]

Soru: Mutasavvıf grubu önderlerinden bir vaiz camilerde ve kürsülerde açık açık; 'zikir halkasında ibadet niyetine raksa devam etmek helaldir ve bunun helal olduğu ayet ve hadislerle kanıtlanmıştır.', 'Ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken Allah'ı anın' ayetinin anlamı yüce Allah'ı her durumda anın demektir. Ayrıca 'Kim kendini bir millete benzetirse onlardandır' hadisi gereği 'Raks etmek gökteki meleklere benzemektir ve bundan dolayı Allah'ın resulü bile raks etmiştir, mübarek nidası arkasından düşmüştür. Bu durumu Peygamber'in çevresinde ve yakınındaki insanlar da söylemişlerdir' iddiasında bulunup, 'Bu bir zevk halidir tatmayan bilmez. Haram diyen desin, biz helal bildiğimiz şeyi bırakmayız...' dese tarikatçının gösterdiği bu kanıtlar gerçek kanıtlar sayılıp, sözüne değer vermek doğru olur mu? Eğer söyledikleri doğru sayılmazsa bu tarikat önderine ne yapılması gerekir?

Cevap: Bu biçimde kötüyü güzel göstererek, yalan dolanla şeytanlaşarak halka vaaz eden kişiler sapık azdırıcılardır. Bunlar kafir olmuşlardır. Şiddetli cezalar ve hapisle önlenmeleri gerekir. Eğer bunlar yasaklanmaz, 'Alimler zevk sahiplerinin sırlarını bilemezler' diyerek büyük suçlarında direnirlerse, dinsizdirler, mutlaka öldürülmeleri gerekir, bundan sonra da tövbeleri kabul edilmez..."[11]

"Soru: Bir zaviyenin mescidinde, değişik kişilerle genç oğlanlar toplanıp, değişik nağmelerle tevhid eder-

6. Şeriyye Sicili, 4/2 nolu yazma, 35; Akşin, age, II/167.
7. Şeriyye Sicili, 4/2 nolu yazma, 35; Akşin, age, II/167.
8. Akşin, age, II/168.
9. Akşin, age., II/168.
10. Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, 196.
11. Düzdağ, age, 86-88.

ken kimi zaman 'dil-i men', 'can-ı men' deseler, kimi zaman da

'Sen bir ulu sultansın, canlar içinde cansın
Çün iyan gördüm seni, pinhan kapısı değil.'
'Cennet cennet dedikleri bir evle bir kaç huri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni'

şeklinde beyitler okusalar ve şaşılacak hareketler yapsalar, bu Şeyhe ve mensuplarına ne yapmak gerekir?

Cevap: Bunların halleri ve sözleri tam anlamıyla fuhuş, cennetle ilgili söyledikleri de küfürdür. Bu kişilerin öldürülmeleri yasalara uygundur. Bu inançtan dönmezlerse kesinlikle öldürülmelidirler."[12]

İsmail Maşuki'nin kendisi hakkında ifade edilen eleştirilere ve yapılan tanıklıklara nasıl cevap verdiği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak İsmail Maşuki'nin bu ve benzer düşüncelere sahip olduğu, en azından bu düşüncelerinden dolayı yargılandığı bilinmektedir. Hatta bu düşünce ve inançlarından dolayı idam edildiği bir gerçektir.

Şeyh İsmail Maşuki olayını sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için Osmanlı toplumundaki genel din anlayışlarına bakmak gerekir. Aynı zamanda devletin bu öğretilere karşı tutum ve tavırlarını bilmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında dini bir bağnazlık sergilenmemekteydi. Geniş bir hoşgörü anlayışı hakimdi. 15. yüzyıldan itibaren tasavvufi akımlar ve tarikatlar kendilerine karşı sergilenen tutum nedeniyle güçlü bir şekilde yayılma imkanı bulmuşlardır. Her tarikat veya tasavvufi akım kendi inanç ve ibadetlerini yapma, serbestçe yayma fırsatı bulmuştur. Ayrıca başlangıç yıllarında Osmanlı Padişahları her alanda kendini ispatlayan bilginlere, alimlere, tarikat önderlerine tekkeler açtırıp, bunları vakıflara bağlamışlardır. Bu önderlerin hizmetlerini her zaman takdir etmiş ve ödüllendirmişlerdir.[13] 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman içerisinde Osmanlı'nın gütmüş olduğu hoşgörünün bir sonucu olarak, Bektaşi, Mevlevi, Kadiri, Halveti, Bayrami ve daha pek çok tarikat yayılma fırsatı bulmuştur.[14]

13. yüzyılda Moğolların zulüm ve istilaları altında ezilen insanlar, ahireti kazanmak amacıyla tarikatlara girmiş, tarikat liderlerinin çevresinde örgütlenmişlerdir. O dönemde, uç bölgelerde, bir yerden başka bir yere dolaşarak kitleleri harekete geçiren, özellikle Melami, Kalenderi ve Haydariler oldukça önemli rol oynamışlardır.[15] Uç bölgelerde güvenliğe kavuşan ve geniş kabul gören "kutsal kişiler" yani şeyhler ve dervişler, halkın hem siyasi hem de dini önderleri olarak rol oynamışlardır. Ayrıca bu kişiler, Osmanlıların Bizans'a karşı düzenledikleri gaza ve fetihlere aktif bir güç olarak katılmışlardır.[16] Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı'da egemen olan din anlayışına baktığımızda, Sünni İslam öğretisinden ziyade eski Türk gelenekleriyle karışmış, kozmopolit sosyal yapıdan etkilenmiş bir din anlayışı ile karşılaşmaktayız. Hatta bu noktada tekkeler, tarikatlar, zaviyeler, ahilikler ve benzer sivil din örgütleriyle Osmanlı yönetimi arasında zaman zaman karşılıklı çıkarların korunduğu bilinmektedir.

Osmanlı Padişahları'nın kuruluş yıllarında sergiledikleri bu hoşgörülü tutum ve anlayış zaman içerisinde bir takım siyasi olaylar nedeniyle farklı bir boyut kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in hilafet makamını İstanbul'a getirmesiyle birlikte, padişahların içine düştükleri ikilem tabanda da bir ikilemin olduğunu su yüzüne çıkarmaktaydı. Nitekim Kanuni döneminden itibaren halk ve yönetici zümre arasında meydana gelen paradoks devlet yönetimini de etkiliyor. Bir takım rahatsızlıklar ortaya çıkıyordu.[17] Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail asırlardan beri Anadolu'da yaşayan bir takım gruplara "Dai"" veya "Halife" isimlerinde propagandacılar göndererek onları da kendi egemenliği altına sokmaya çalışıyordu. Bunun yanında Anadolu Selçuklular döneminde, Orta Anadolu'da Baba İshak'ın öncülüğünü ettiği, Rumeli ve Balkanlarda ise Şeyh Bedrettin'in öncülüğünü yaptığı bir takım ayaklanmalar meydana gelmişti.[18]

İşte bu siyasi gelişmeler sonucunda devletin kuruluş dönemindeki hoşgörü ve anlayış ortamı yerini Sünni

12. Düzdağ. age, 87-88.

13. Gökbilgin, M. Tayyip, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukatalar, 161-162.

14. Yurdaydın, H. Gazi, İslam Tarihi Dersleri, 105-106.

15. Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, 653.

16. İnalcık, Halil, The Ottoman Empire The Classical Age: 1300-1600, 6 v.d.

17. Çulcu, Murat, Osmanlıda Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması, I/10.

18. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/253.

İslam anlayışının diğer anlayışlara tercih edilmesine bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 16. yüzyılda bir takım tasavvufi akımlar veya tarikatlar sözünü ettiğimiz siyasi gelişmeler sonucunda merkezi yönetime karşı marjinal bir tutum içerisine girmişlerdir. Marjinal bir tutum içerisine giren şahıs ve grupların neden böyle bir tavır sergiledikleri konusunda A. Yaşar Ocak, saydığımız siyasi gelişmelerin yanında şunları da eklemektedir." Genel olarak bu akımların temelinde toplumun ve inançlarını dışlama ve onların kurallarına ters bir şekilde yaşama geleneği yatmaktadır. Ayrıca bu akımların oluşumunda öncülük eden kimselerin geldikleri sosyal kaynaklar da önemlidir. Çünkü 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bu zümrelerden artık gerçek anlamda tasavvuf düşüncesi, sosyal ve iktisadi hayattaki dengesizlikler ve bozukluklar sonucunda yozlaşmış, niteliksiz düşünceler, kaba ve sefil bir yaşam tarzı baş göstermiştir.[19] Örnek olarak ele aldığımız Şeyh Maşuki olayını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Şeyh İsmail Maşuki olayını sağlıklı bir şekilde anlamak için Osmanlı yargı sistemi üzerinde de durmak gerekir.

Osmanlı yargılama sisteminin en önemli özelliği; özellikle halifelik makamının Osmanlı'ya getirilmesiyle, Hanefilik okulunun düşünceleri çerçevesinde şekillenmesidir. Çünkü toplumun büyük çoğunluğu ve yoğunluğu bu görüş ve düşünceye sahiptir. Başka inanç mensupları veya bazı özel kişiler kendilerine ait özel mahkemelerde dava edilmekteydiler. Ama yine bu mahkemelerde de Hanefi görüş, başka bir ifadeyle Sünni İslamı temsilen gözetmenler bulunmaktaydı. Sünni İslam anlayışı yanında padişahların çıkarmış oldukları kanunların veya kadıların görev yapmış oldukları yörenin örf, adet ve alışkanlıklarının yargı sistemi üzerinde büyük etkiye sahip olduğu bilinen bir gerçektir.[20]

Osmanlı ceza kanunnameleri şer'i ve örfi esaslar üzerine oturtulmuştur. Özellikle ölüm cezalarında geniş düzenlemeler yapılmış, örfi prensipler çerçevesinde birçok kural konmuştur. Bu düzenlemelerde, İslam Hukuku'nun sınırları zorlanmış ve İslam Hukuku'nun genel anlayışına aykırı ceza maddeleri konmuştur.[21] Bu konuda Barkan şunları söyler: "Devlet için hayati bir önem arzeden bir sahada devrin umumi şartlarının icap ettirdiği tedbirleri almak hususunda, şeriat hükümlerinin dışına çıkabildiğidir..."[22]

Aslında Osmanlı Sultanları'nın ceza hukuku sahasında, yeni kanunlar ve kurallar koyma yetkisi veya istedikleri şekilde davranma temayülü, genelde "devlet menfaati", "amme maslahatı" ve benzer ifadelerle zamanın dini otoriteleri tarafından da kabul edilmiştir.[23]

Dinsizlikle veya yanlış dini görüşleri savunmakla suçlanan kişilerin, "devlet menfaatlerine" zarar vermedikleri takdirde inançları doğrultusunda yaşamalarında büyük bir sorun görülmemiştir. Ebussuud Efendi 16. yüzyılda hakkında çeşitli suçlamalar yapılan bir şeyhin niçin serbest bırakıldığını açıklarken; "...Bu kimse kendi halini bilmekte, çizmeyi aşmamaktadır... Bunlar çiftçilikle geçinen insanlar olup kendi hallerindedirler. Kendi nefislerini ıslah etmekle uğraşmakta, halkı eğitmek ve aydınlatmak gibi amaçlar gütmektedirler." demektedir.[24]

Öyle anlaşılmaktadır ki, Osmanlı yönetimi düşünce ve örgütleriyle siyasi-idari sisteme yönelik harekette bulunanlara karşı kesin tavırlar almakta ve bu hareketleri şiddetli bir biçimde cezalandırmaktadır. Fakat aynı düşünce ve yaşam felsefesini benimseyen tarikat ileri gelenlerine sadece, otoriteyi desteklediklerinden dolayı müsamaha gösterilmekte ve hatta bu kişiler ödüllendirilmektedir. Çoğu zaman siyasi-idari sistem bu insanlardan faydalanma yoluna gitmektedir. Şeyh Maşuki'nin babası Alaaddin Pir Ali Aksarayi vile Kanuni Sultan Süleyman arasında geçen bir diyalog bunu açık bir şekilde göstermektedir: "Pir Ali Aksarayi'nin düşünceleri Kanuni'ye şikayet edilir. Kanuni ile Pir Ali karşılaşırlar. Kanuni Pir Ali'ye.

-Bize sizin karşıt fikirli olduğunuzu bildirdiler. Allah'ın yardımıyla değerli sohbetinizle şereflendik, der. Pir Ali de ona,

-Devletli padişahım bu düşünceye sebep nedir? diye sorar. Kanuni,

-Mehdiyim demişsiniz ve cennetin dört ırmağın bendedir diye buna benzer bazı sözlerinizi ilettiler, deyince, Pir Ali de,

19. Ocak, A. Yaşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik, Kalenderiler, XIV-XVII yy., 136.

20. Geniş bilgi için bkz.; Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası; Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl; Ortaylı, Türk İdari Tarihi,

21. Akçam, Taner, Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence. 30.

22. Barkan, Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerienin Tarihsel Gelişimi, 62.

23. Barkan, age, 64.

24. Akçam, age, 61.

-Şevketli padişahım zamanın Mehdisi sizin yüce kişiliğinizdir, cennet ırmağından kastım ise, evimizin önünde akan tatlı sudur, der. Kanuni bundan sonra İran seferine çıkar ve dönüşte tekrar Pir Ali'ye uğrar. Ona ikram olarak emlak ve tarla vermek ister."[25]

Görüldüğü gibi aynı düşünce ve yaşam felsefesini benimsemiş olmalarına rağmen birine ağır cezalar ve baskılar uygulanırken, diğer bir kimseye iltifat ve ikramlarda bulunulmaktadır.

Osmanlı merkez yönetimi ile tarikat ileri gelenleri arasındaki ilişkiler, kesin bir siyasi tavırdan ziyade, siyasi şartlar gereği değişkenlik gösteren bir durum arzetmektedir.

Örnek olay olarak ele aldığımız İsmail Maşuki'nin hayatında veya şahsında, aynı zamanda Melamilik'in öngördüğü din anlayışı veya felsefi sistemde İslam'ın temel kurallarına uygun olmayan pek çok unsur bulunabilir. Fakat genel olarak, tasavvufun veya tarikatların asıl amacı; Öztürk'ün ifade ettiği gibi, "Peygamber'den boşalan ruhsal liderlik makamına aday yetiştirmek"[26] cümlesinden olduğu gibi iyi niyete dayandığını söylemiş olursak pek de fazla hata etmeyiz. Zaten Melamilik'in dayandığı üç temel esas vardır. Bunlar,

1. Allah'ın emir ve yasaklarını, Peygamber'in sünnetlerini yerine getirmek,

2. Kalp kırmamak

3. Ekmeğini alın teriyle, helalinden kazanıp, kimseye muhtaç olmamaktır.[27]

Tarikat ve tasavvuf öğretilerinin temel kuralları, çoğu zaman mensupları tarafından yanlış yorumlansa da amaç İslami ve insanidir. Öyleyse olaylar değerlendirilirken bu durumun göz önünde bulundurulması gerekir.

Osmanlı toplumunda ölüme mahkum edilen Maşuki ve benzer kişilerin görüş ve düşünceleri itikadi alanı ilgilendirdiği kadar, siyasi alanı da ilgilendirmektedir. Bu kişilerin görüş ve düşünceleri siyasi-idari sistemi hedef almadığı müddetçe, bunlara iyi davranıldığı hatta ödüllendirildiği bilinmektedir. Bu takdirde verilen cezalar dini olmaktan daha çok siyasi nitelik taşımaktadır denebilir. Verilen cezalar itikadi nitelikle olmuş olsaydı aynı inancı benimseyen herkesin eşit değerlendirilmesi gerekirdi.

Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvalar ve varmış olduğu hükümler, inanç ve düşünce özgürlüğü açısından tartışmaya açıktır. İnanç özgürlüğü, kişinin başka bir kişiyle veya toplumla doğrudan ilişkilerini kapsamaz. Şahsın kendisiyle yaratıcı arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu ilişkiye kimse müdahale edemez. İnsanlar bir varlığa inanır veya inanmaz. Bu durumla ilgili herhangi bir suç söz konusu ise, suç, inanılan varlığı ilgilendirir, diğer insanları veya kurumları değil. Öyleyse yaratıcıya karşı işlenen suçların cezasını insanlar değil, yaratıcının kendisinin takdir etmesi daha akılsaldır.

Şeyh Maşuki'nin inanç ve düşüncelerinin vahiy merkezli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Fakat bu tür düşünce ve inançlara yaklaşım tarzının da vahiy merkezli olduğu söylenemez. Kur'an ayetlerini yanlış veya istedikleri biçimde yorumlayanlar bizzat Kur'an tarafından kınanmıştır. Böyle olduğu halde bu şekilde davrananlara dünyevi bir ceza öngörülmemiştir. Yüce Allah bu durumda olan kimseler için Kur'an'da küfürlerinden pişmanlık duysalar dahi, tövbelerinin kabul olunamayacağını, bu kişilerin cezalarını ahirette göreceklerini bildirmiştir. Oysa dünyevi olarak, mutlak anlamda öldürülmelerini gerektiren bir hüküm söz konusu değildir. Bununla ilgili Kur'an'dan pek çok örnek verebiliriz;

"De ki: Ey insanlar, şüphesiz size Rabbinizden hak gelmiştir. Kim hidayet bulursa, o ancak kendi nefsi için hidayet bulmuştur. Kim saparsa o da kendi aleyhine sapmıştır. Ben sizin üzerinizde vekil değilim."[28]

"De ki: Bana müslümanlardan olmam ve Kur'an okumam emredildi. Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur, kim de saparsa ona de ki: Ben sadece uyarıcılardanım."[29]

"Kim iyi bir iş yaparsa bu, kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir."[30]

"İnandıktan sonra inkar edip, inkarda aşırı gidenler var ya, onların tövbeleri kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapıktırlar."[31]

25. Lalizade, Sergüzeşt, 316a-b, Süleymaniye Kütüphanesi, 636/13 nolu yazma.
26. Öztürk, Y. Nuri, Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, 31.
27. Sunar, Cavit, Melamilik ve Bektaşilik. 18.
28. Kur'an-ı Kerim, 10. Yunus, 108.
29. 28. Kasas, 92.
30. 41. Fussilet, 46.
31. 3. Al-i İmran, 90.

Kur'an'da aynı anlamı içeren çok sayıda prensip vardır.[32]

Görüldüğü gibi ayetlerde dünyevi bir yaptırım olmadığı gibi, yaptırımın kaynağı yaratıcı olarak belirmektedir. Böyle bir yaptırıma peygamber bile sahip değildir. Ayetlerde peygamberin sadece uyarıcı görevi vurgulanmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili ayetlere bakıldığında, ayetlerde, Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetva ve varmış olduğu hükümlerde yer alan öldürülme, sürülme, zulüm ve işkence gibi kavramlara rastlayamadığımız gibi bunu ima edecek bir ifade de yer almamaktadır.

Osmanlı siyasi-idari yapısında Sünni İslam anlayışının egemen ve yaygın inanç sistemi oluşu ve toplumu derinden etkileyişi sebebiyle, örfi hukukun ve yerel bir takım geleneklerin usulen de olsa İslam'a uydurulması amaçlanmıştır. Bu gerçekleştirmek için yöneticiler çoğu zaman Osmanlı bünyesindeki dini örgütlenmelerden meşrulaştırıcı fetvalar almışlardır. Yerel bazı gelenekler ve yöneticilerin çıkarmış oldukları kanunlar, İslam anlayışına uygun olmasa bile, bazen bu kanunlara ve geleneklere İslami bir motif yüklemişlerdir. Yöneticiler, kendileri için bir tehdit oluşturan siyasi nitelikli bir düşünce veya inancı ortadan kaldırmak, onun etkinliğini kırmak için bu düşünce ve inançları dini nitelikli olarak değerlendirmişlerdir. Bu düşünce ve inançları cezalandırmak için dini otoritelerden yaptıklarını meşru kılıcı fetvalar almışlardır.

Osmanlı'da dini kurum,siyasi otoritenin himayesi altında olduğundan, siyasi otorite ihtiyaç halinde dini otoriteyi kullanma ve yönlendirme durumuna gitmiştir. Dikkat edilecek olursa, örnek olarak ele aldığımız Şeyh İsmail Maşuki olayı siyasi otorite tarafından İslam dışı olarak nitelendirilmiş ve kafir, dinsiz, mürted, zındık gibi kavramlarla vasıflandırılmıştır. Şu bir gerçektir ki; zındık, kafir, mürted, dinsiz ve benzer kavramlarla itham edilen zümrelerin hemen hepsinin daha Selçuklulardan beri Şiilik öncesi ve sonrası İran kültürü ve inançlarıyla, uzak veya yakın, doğrudan veya dolaylı ama mutlaka bir ilgisi bulunmaktadır. Ayrıca bu zümrelerin gerek teşekkül döneminde gerekse gelişme dönemlerinde en az eski Türk inançları ve uzak doğu dinleri kadar bir İran etkisi taşıdığı da bir gerçektir.[33]

Osmanlı toplumunda egemen ve yaygın İslam anlayışı dışındaki zümreler, ancak siyasi-idari sistemi tehdit ettiği veya tehlikeye soktuğu andan itibaren engellemeler ve çeşitli cezalarla karşılaşmıştır. Herhangi bir tehdit ve tehlike oluşturmadığı, otoriteye itaat ettiği takdirde benzer görüş ve inançlar rahat bir şekilde yaşama imkanı bulmuşlardır. Bu noktada Şeyh Maşuki'nin idamı dini bir nitelik taşımaktan ziyade siyasi bir nitelik arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Akçam,Taner,Siyasi Tarihimizde Zulüm ve İşkence, İstanbul, 1992.

Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara, 1975

Akşin, Sina, Osmanlı Devleti 1300-1600, İstanbul, 1991

Atai, Nevizade, Zeyl-i Şakaik, Tabhane-i Amire, İstanbul, 1268

Barkan, Ö. Lütfi, Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, Ankara, 1975

Çulcu, Murat, Osmanlıda Çağdaşlaşma ve Taassup Çatışması, İstanbul, 1990

Düzdağ, M.Ertuğrul, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, 1972.

Gökbilgin, M.Tayyip XV. ve XVI. Asırlardan Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1952.

Gölpınarlı, Abdulbaki, Melamilik ve Melamiler, İstanbul, 1992.

İnalcık, Halil, The Ottoman Empire The Classical Age: 1300-1600, London, 1975

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Haz: A. Özek, H. Karaman, A. Turgut, M. Çağrıcı, İ. Kafi, S. Gümüş, İstanbul, 1982.

Lalizade, Abdulbaki, Sergüzeşt, 316 a-b, Süleymaniye Kütüphanesi, 636/13 nolu yazma.

Mumcu, Ahmet, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, A.Ü.H.F. Yay., Ankara, 1963.

Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik, Kalenderiler, T.T.K. Yay., Ankara, 1992

Ocak, A.Yaşar, Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler, Tarih Enstitüsü Der., Sayı: 12, İstanbul, 1981-82.

Ortaylı, İlber, Türk İdare Tarihi, Ankara, 1979.

Öztürk, Y. Nuri, Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, İstanbul, 1990.

Sarı Abdullah Efendi, Semeratu'l-Fuad (Gönül Meyveleri), Çev: Yusuf Kenan Necefzade, Neşriyat Yurdu, 1967.

Sunar, Cavit, Melamilik ve Bektaşilik, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1975.

Şeriyye Sicili, İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği, 4/2 nolu yazma.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

Uzançarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1988.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslam Tarihi Dersleri, A.Ü.İ.F. yay.

32. 45. Casiye, 15; 17. İsra, 30; 39. Zümer, 41; 4 Nisa, 137.

33. Ocak, *Türk Heterodoksi Tarihinde 'zındık', 'Harici', 'Rafizi', 'Mülhid' ve 'Ehl-i Bid'at' Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", 20.*